

A barkó népcsoport meghatározó vonásai

1. Szállásterülete, településvidéke a Felföld alsó régiójához tartozik, szorosabban véve az Északi Középhegység északi előterében hullámzó dombvidék egyes hátságait, kistájakat foglalja magában. A népe után *Barkóságnak*, *Barkóföldnek* nevezett vidék több természetföldrajzi kistáj (a gömöri *Erdőhát*, a borsodi *Hegyhát*, a Gömör és Nógrád határvidékén fekvő *Medvesalja* és vízválasztó dombvidék) együttese. Nyugati határa Borsod és Heves megye sokszázados határvize, az Eger patak mentén, északi és keleti határa a Rima, a Sajó és a Bán völgyében jelölhető ki.

2. A Barkóság népe az Árpád-kor óta folytonosan magyar. Etnikai tekintetben a középkor óta kompakt egységet alkotott. Az újkorban egyetlen nemzetiségi falu sem akad az egész vidéken, még szórványos telepek sem. Legközelebb a gömöri Málé (ma Serényfalva) népét telepítették távoli szlovák vidékről, meg Dédesre hozatott szlovák favágókat, hamuzsírégetőket a Serényi-uradalom. Mindkét község a Barkóságon kívül, a peremén helyezkedik el. A gömöri Erdőháton, a Medvesalján, a borsodi Hegyháton a pusztásodás (elnéptelenedés), telepítés, más etnikumokkal történő keveredés kevésbé érintette a magyar lakosság folytonosságát, mint az északi magyar népterület számos más táján, mint Nógrádban, a borsod-abaúji Cserehát vagy a Zempléni-hegység területén. Etnikus jellegén a 19. században a szénbányászat és a vaskohászat megtelepedése, a 20. században a cigányság „népességrobbanása” változtatott. A kolóniákra telepített szlovákság és németiség egy nemzedék alatt megmagyarosodott, a helyi cigányság évszázadok óta magyar nyelvű és a magyar folklór egyik letéteményese. Az Ózdon és a nagyobb községekben megtelepült zsidóság magyar nyelvű és nemzeti érzelmű volt. Jelentősen hozzájárult a polgári értékek és kultúra terjedéséhez.

3. A történeti és antropológiai kutatások tanúsága szerint a barkó népcsoport embertani alkatának kialakulásában a középkor századaiban jelentős szerepet játszottak a törökös jellegű keleti népelemek (avar, kabar, úz, kun). Erre vall a mongoloid (pamíri) típusok, vonások gyakori jelentkezése, s még inkább az alföldi (vagy turáni) embertípus többségi jelenléte. Viszonylag

magas a kelet-balti típus százalékos aránya, ami szláv és finnugor eredetű embercsoportok korai jelenlétére, beolvadására enged következtetni.

4. A házassági kapcsolatok területi hálózata az egyházi anyakönyvek adatai alapján lokális endogámiára és kisebb falucsoportok egységein belüli házasságok gyakorlatára lehet következtetni. Ezek a kicsiny falucsoportok többnyire anyaegyházak és leányegyházak, filiák 2-3-4 települést összefogó, egyházigazgatási egységének felelnek meg. A felekezeti endogámia főként a Barkóság északi és keleti határzónájában jelentkezett. Ott erősítette a római katolikus és a református populáció elkülönülését, akadályozta a 20. század első harmadáig, feléig a különböző vallású egyének, családok közötti rokoni kapcsolatok kialakulásának. Endogámia figyelhető meg a rendi társadalom eltérő jogállású rétegei között (nemesség, úrbéres jobbágyság, zsellérség) is, ami csökevényeiben még a polgári korszakban, az 1848-1945 közötti száz esztendőben, három-négy nemzedék életében is tovább élt. Az elkülönülés az ipari társadalomban szintén kimutatható a bányászok, gyári munkások eltérő eredetű csoportjai között, a munkamegosztásban, szakképesítésben és a bérjegyzéken is megmutatkozó hierarchia alapján. Ózd társadalma minden korábbinál élesebb polarizációt, már-már kasztosodást mutatott az 1840-es évektől az 1960-70-es évekig terjedő ipari korszakban.

5. A feudalizmus századaiban, a rendi társadalomban a törzsökös népességen belül meghatározó szerepet vitt a kis- és köznemesség egész falvakat megtöltő tömege. Ennek a település- és népesség történeti ténynek nem csupán a család- és birtoktörténetben jutott fontos szerep, hanem a történeti és etnikai tudat alakulásában is. A Bél nemzetségből származó Bekény nemzetség 1246 óta, a Bolyky nemzetség 1372 óta folyamatosan adatolható. Számos köznemesi család és nemzetség története a 15-16. századig követhető vissza. Többüknek a neve helynévi eredetű, birtokuk, falujuk nevéből képezték a nemesi familiák családnevét (pl. Csépány ~ Csépányi, Bolyok~Bolyky, Hangony~Hangonyi). Akadnak példák a vidéken elpusztult falvak nevét megőrző családnevekre is (Kóród~Kóródi, Utas~Utassy). Régi nemesi fészek Sajónémet és Center számos nemesi telekkel. Az ott birtokos Széles, Bán, Gecse, Bárdos, Bekény, Bodó, Boros, Farkas, Kerekes, Ujházy, Szorg nemesi családok többsége már a 16-17. században is ott élt. Urajon a Csák nemzetség 1639-ben, Lénárdarócon a Bárdos nemzetség 1647-ben kapta

nemeslevelét. A 17. században megnevesített családok nagy számban említhetők Domaháza, Borsodszentgyörgy, Mónosbél, Járdánháza, Détért és még más falvak birtokosai, lakosai között is. A köznemesi falvak házassági körzetei az úrbéreseknél kiterjedtebbek voltak. Például Lénárdardóc nemes családjai Sajónémeti, Center, Omány nemes családjaival, a domaházaiak Détért, Tarnalelesz nemeseivel is házasodtak.

6. Az úrbéres jobbágyság kontinuitása e vidéken csaknem olyan jól dokumentálható, mint a nemességé. Például Szentsimonban már 1455-ben feljegyezték a máig gyakori Bíró és Kónya családnevet, 1551-ben a Bellér és a Kovács, 1564-ben a Mak (Mag) családot. Bélapátfalván 1851-ben ugyanazok a családok éltek, mint 1686-ban, a török kiűzése idején. Az Ózdon és Sajóvárkonyon máig törzsszerű családok felmenői már a 17. században is ott éltek. Várkony úrbéres parasztsága tevékenyen részt vett a 16-17. századi „parasztvármegye” életében, szervezkedéseiben (lásd Szakály Ferencnél). A paraszti populáció ezen folytonosságának nem csupán a család- és birtoktörténetben van jelentősége, hanem a történelmi tudat és a mentalitás formálódásában is.

7. A reformáció a barkók földjén tartós eredményt nem ért el, a lakosság mindvégig megmaradt a római katolikus egyház szellemi irányítása, lelki gondozása alatt. Ez a vallási kontinuitás nagyban hozzájárult a középkori néphagyományok továbbéléséhez, a palóc-barkó néptömb térségében fennmaradt népi kultúra konzervatív jellegéhez (pl. archaikus imák, apokrif szövegek fennmaradása a szájhagyományban, történelmi mondák nagy száma, IV. Béla futásához, a tatár és török dúláshoz, a huszitákhoz és a várakhoz fűződő históriák nagy száma). Egyházigazgatási szempontból a vidék nagyobbik, borsodi része az egri egyházmegyéhez, kisebb (gömöri, nógrádi) része az esztergomi, majd a 18. század végén alapított rozsnyói egyházmegyéhez tartozott. Az egyházi földbirtokosok számos település életét meghatározták. Ezek közül kiemelkedik a bélkői cisztercita apátság jószágait 1700-ban Telekessy püspök révén megszerző egri papi szeminárium és az egri püspöki (érseki) káptalan. A bélapátfalvi uradalom hatóköre kiterjedt a borsodi Hegyhát jelentős részére. [Bélapátfalva, Sajómercse, Királd, Uppony, Borsodbóta, Bánhorvát, jelentős részjószágok (földek, jobbágyselkek) Sátán,

Ományban, Bükkmogyorósdon]. Sajóvárkony és Csokva mindvégig az egri püspök (érsek) birtoka volt. Sajópüspöki és Velkenye az esztergomi érsek kezéről a 18. század végén került át a rozsnyói püspökség birtokába. Kissikátor a 18. század közepétől 1945-ig a jászói premontrei prépostság tulajdonában állt.

8. A barkó népnyelv az ún. „palóc dialektus” hangtani sajátosságait viseli magán, annak kevésbé elkülönült változata. A Szenc – Kassa – Cegléd sarokpontokkal meghatározható hatalmas háromszögön belüli térség „palóc” népnyelvét mindössze két fonéma, az illabiális *ā* és a labiális *ā* hang (pl. *āpām hāza*) elterjedtsége alapján jelölték ki. A Barkóság népnyelvét az ún. „középső palóc” nyelvjárástípusba sorolják. Ennek sajátosságai közé tartozik a rövid nyílt *e* hang (pl. *tehen, vereb, level, szekér, kötel*, – „Megyen a hegyen a tehen”.). Említhető az illabiális *i*-zés is, pl. (*siket, kilső, pispek*). Jellemzi az *i, ó, ü, ű* magánhangzók előtti *t, d, n, l* hanglágyulás, más szóval palatalizáció (pl. *tyűkör, tetyű, gyinnye, gyisznó, szeretyi. folyó, gólya*), *s* az olyan mondatok, mint „*Ütyi-e még Katyi Petyit?*” A ragok hasonulása gyakran elmarad (pl. *késvel, lapátval, botval, szekervel*). Megszokott dolog a mássalhangzók összeolvadása (pl. *ossó, bossó, fassang, salló, talló, malló*). Feltűnő sajátossága a múlt idő számos rövid igealakja: *nyittam* (nyitottam), *süttem* (sütöttem), *ett* (ő evett) *itt* (ő ivott). Valódi palóc tájszótár hiányában a közép-palóc vagy a barkó szókészlet jellegzetességeiről a dialektológia nem szokott nyilatkozni. A Bükk mögötti tájnyelv kiváló kutatója volt a sáti származású Barta József, akinek a Magyar Nyelvőr 1892. évfolyamában jelent meg közleménye nyolc folytatásban erről a nyelvjárásról. A Medvesaljáról, az igekötők természetéről, tájszavairól Kovács István kisebb adatközlései említhető (Magyar Népnyelv III. 1941). Az eddig feltárt fonetikai és grammatikai sajátságoknál többet ígér a szókészlet, a tájszavak vizsgálata.

9. A barkó falvak településeit az apró falvak méretei jellemzik. Város, mezőváros a térségen belül nem létezett Ózd várossá nyilvánításáig. A népesség fölöslege a 17-18. században folyamatosan elvándorolt és csak a szénbányák megnyitása, a vaskohászat és vasfeldolgozó ipar megjelenése, a 19. század dereka táján vált népességet befogadó térséggé. A magasabb hegyeket bükkösök, a dombságot kevert tölgyesek borítják. A községhatárok 2/3-adát, 3/4-ed részét erdő borítja. A művelt területek jelentős hányada erdőirtás

eredménye. Domaháza, Sikátor is jellegzetes irtványfalú. Az erdőirtások a 19. század végéig, az I. világháború kitöréséig folytatódtak. A települések egyik részére a hadas település, a nagycsalád-szervezettel kapcsolatos szegek jellemzik, másik része a hosszú udvaros településforma jegyeit mutatja. Előbbi inkább a volt nemesség faluformája, utóbbi az úrbéres parasztság falvait jellemezte.

A megélhetés legfőbb forrása századokon át az erdők és irtáslegelőkre alapozott külterjes állattartás, a makkoltató sertéstartás, a rideg marhatartás, a 19. század derekától mindinkább a juhtartás volt. A Barkóság egyes falvaiban (pl. Domaháza, Péterfala, Óbást stb.) nagy múltja van az állatkereskedelemnek. Különösen a ló- és szarvasmarha-kereskedelem virágzott legalább a 16-17. század óta. A palóc népnév egyik korai említése is ezzel kapcsolatos. 1663-ban Pest megye Duna melléki helységei, a parasztvármegyei tagjai határozatban mondták ki: „Ha valamely lakos Gazda avagy szolga valakinek elád jószágot, kivált Felföldi Palócznak, levelet adjon mellette.” Az Erdőhát és a Medvesalja egyes falvai, családjai tőzsérségre, hajcsárságra, kupeckedésre szakosodtak és járták a vásárokat. Némelyek a lólopástól, tinólopástól sem idegenkedtek (lásd Reguly 1857. évi jegyzetét). Sokan foglalkoztak ökörneveléssel, a tinók járomba tanításával, igavonóvá képzésével. A „tanult” ökröt a tinó árának többszöröséért adták el a Felföld vásárain. Amikor a trianoni országhatár elválasztotta a Barkóság északi peremét Magyarországtól fellendült a határon átívelő csempészkedés (vágóállat, dohány, bor, gyümölcspálinka volt a kiviteli oldalon). A csempészetet előmozdították a régi rokoni, baráti kapcsolatok a szlovák oldal családjaival.— A 19. században a vasútépítésekig sokan foglalkoztak távolsági vasfuvarozással. Gömörből Ózdra, illetve Pestre, Debrecenbe szállították a nyújtott sínvasat. A borsodi (Szilvás, Tapolcsány) vashámorokból és Ózdról is szekeresek, furmányosok szállították el a vasat.

A borsodi Hegyhát népe századok óta lejárt az Alföldre aratónak, nyomtatónak, már a török időkben is, amikor az egri pasától kértek engedélyt a munkavállalásra. A távolsági fuvarozás és a lóval történő gabonanyomtatás indokolta a lótartást, de hasznát főként a marha-, sertés- majd a juhtartás hozott az agrárnépesség zömének.